

# Meşrutiyet Dönemi Kosova Vilayeti Mali Verileri Üzerine Bir Değerlendirme (\*)

**Prof. Dr. Hilmi Bayraktar**

*Gaziantep Üniversitesi, Fen - Edeb. Fak.*

## Özet

İnceleme dönemimizde Osmanlı Devleti taşra teşkilatlarının mali durumunu ortaya koyan en derli toplu kaynaklar; bölgeyle ilgili tutulan bütçe ve/veya bilânço defterleridir. Kosova Eyaleti'nin bu varidat ve masarifat bütçeleri verilerinin ortaya konması bölge ile yapılacak sosyo-ekonomik çalışmalara da ana kaynaklık teşkil edecektir.

Bu çalışmayla, Kosova Eyaleti'nin 1878–1908 yılları arasındaki bütçe ve/veya bilânço defterleri incelenerek, eyaletin ekonomik durumu hakkında genel bir fikir elde edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu defterlere girmeyen vakıf gelir ve giderleri de tespit edilerek, bölgede elde edilen toplam gelir ve giderlere ulaşılması hedeflenmiştir. Elde edilen mali veriler nüfusla karşılaştırılarak kişi başına düşen milli gelirler ve gider verileriyle, Kosova Eyaleti'nin ülke içerisindeki ekonomik durumu hakkında bir değerlendirme yapma fırsatı yakalanmıştır.

Bu defterlere göre bölgenin en önemli gelir kalemini aşar, ağnam ve virgü gelirleri oluşturmaktadır. En önemli gider kalemleri ise dâhiliye, maarif ve nizamiye kalemleridir. Kişi başına düşen gelir ve giderlerin tespiti ile bölgelerarası gelişmişlik düzeyinin belirlenmesi mümkün olmuştur. Buna göre Kosova Eyaleti'nde kişi başına

---

(\*) *Bu Makale 14-15 Nisan 2009 Tarihleri arasında düzenlenen Arşiv Belgelerinde Kosova ve Osmanlı Devleti Uluslararası Sempozyumuna (Düzenleyen: Kosova Milli Arşivi ve TİKA, 14-16 Nisan 2009, Priştina). Sunulmuş ancak yayınlanmamıştır.*

düşen gelir 42, masraf miktarı ise 21 kuruş civarındadır. Gelir gider muvazenesi 21 kuruş fazlalık vermektedir. Bu rakamlar Osmanlı Devleti ortalaması olan 45 kuruşluk gelir ile 26 kuruşluk masraf ortalamasına yakındır.

**Anahtar Kelimeler:** I. Meşrutiyet, Kosova Vilayeti, Mali Veriler.

**Jel Kodu:** E01, E23, M49

### **Abstract (An Evaluation on Financial Data of Kosovo Province in Constitutional Monarchy Period)**

The most respectable resources presenting the financial status of Ottoman provincial organizations are budget and/or balance books recorded for the related province. Presenting income and expense budget data of the Kosovo Province will be one of the main references for socioeconomic studies to be carried on this region.

In the present study, examining the budget and/or balance books recorded between 1878 and 1908 for the Kosovo province, we attempted to get a general idea about the financial status of the province. Moreover, we aimed to find out the total income and expense by determining the income and expense of foundations which were not recorded in the balance books. Comparing obtained financial data with the population of the province and calculating income per capita gave the researcher the chance to evaluate financial status of Kosovo.

According to these balance books, the most important income items were composed of tithe, cattle tax and virgü (a kind of special annual income tax). On the other hand, the most significant expenditure items were internal affairs, education and military. The gathered data made it possible to ascertain the level of development among the regions by determining income and expenditure per capita. Thus, in Kosovo Province, income per capita was around 42 kuruş, expenditure was around 21 kuruş. The balance of income and expenditure showed a surplus of 21 kuruş. These figures are close to average of Ottoman Empire which was 45 kuruş income per capita and 26 kuruş expenditure.

**Key words:** first constitutionalist period, Kosovo Province, financial data

**Jel Classification:** E01, E23, M49

## Giriş:

Osmanlı Devleti'nde taşrada yaşayan halkın ekonomik durumu ve bölgelerarası gelir düzeyinin tespiti; buralara ait gayrisafi hasılanın ortaya konması ile mümkündür. Ancak inceleme dönemimizde Osmanlı Devletinde bölgeye ait ekonomik istihsalı bütünüyle ortaya koyacak istatistiksel veriler mevcut değildir. Bununla birlikte kamuya ait gelir ve giderler bölgelerin ekonomik istihsalı hakkında bir fikir verebilecektir. Haddizatında alınan vergileri orantılayarak bölgesel gayrisafi hasılat hakkında bir değerlendirme yapabiliriz. Bu şekilde hem bölgelerarası gelişmişlik düzeyi hem de taşradaki birçok siyasi olayın altında yatan ekonomik nedenlerin aydınlatılması mümkün olacaktır.

Ancak, bu dönemde gelirler ve masraflar konusunda anlamlı bir çerçeve çizmenin zorluğu da ortadadır. Zira bu dönem modern gelir düzeninin kurulmaya çalışıldığı önemli bir geçiş dönemidir. Bu değişim sürecinde gelir kalemlerinin sürekli değişmesi, gelirlerin birbiri içine dâhil edilmesi, yeni vergilerin konması, bunların yıl be yıl takibini ve bir tablo halinde verilmesini engellemektedir. Aynı durum giderler için de söz konusudur. Bu itibarla gelir ve giderlerin ayrı tablolar halinde verilmesi yoluna gidilmiştir. Ancak bunlar yapılırken öncelikle maliye defterlerinde belirtilen gelir ve gider kalemleri ile ilgili aydınlatıcı bilgiler verilmiştir. Böylece gelirin hangi iktisadî faaliyet alanına ait olduğu ve bunların gelirler içerisindeki yeri hakkında bir değerlendirme yapabilmemiz mümkün olacaktır.

Diğer taraftan bu çalışmamız Osmanlı Devleti'nin en kritik dönemi olan 93 Harbi'ni müteakip Ayestefanos ve Berlin Antlaşması ile başlayan kaotik ortamının ancak 1881'de Derviş Paşa'nın müdahalesi ile Osmanlı Devleti hukukunun bir nebze devamının sağladığı 1903 seneleri arasını kapsamaktadır<sup>1</sup>. Aslında bu tarih Kosova Eyaleti'nin kuruluş ve Osmanlı

*1) Zira Osmanlı Devleti 1903 senesinden itibaren Kosova, Manastır ve Selanik Vilayetlerinin maliyesi ile ilgili olarak Avusturya ve Macaristan, Almanya, İngiltere, Rusya ve İtalya hükümetlerinin müşterek muhtıralarına maruz kalmış ve bu vilayetlerin gelir ve giderlerinin toplanması ve harcanması üzerindeki mutlak hukukunu kaybetmiştir. BOA, Y. PRK. HR, nr, 34/79; Mucize Ünlü; Kosova Vilayeti'nin İdarî ve Sosyal Yapısı (1877-1912), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 2002, s.8-11.*

idaresinden ayrılış sürecini içerisinde alması hasebiyle de büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmaya ait veriler Maliye Nezareti kayıtları, kendi döneminde hazırlanan gelir ve gider istatistikleri, Kosova Vilayeti Salnameleri ile Tevfik Güran'ın yayınladığı Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı'ndan elde edilmiştir<sup>2</sup>. Verilerin hepsi kuruş cinsinden verilmiştir. Bu itibarla tablo ve grafiklerde ayrıca paranın cinsi ifade edilmemiştir. Bu çalışmada anlatımda kolaylığı sağlamak, rakam ve tarihlerin sıkıcılığından kurtulmak için, verilerin toplu olarak göz önüne serildiği tablo ve grafiklere geniş ölçüde yer verilmiştir.

## **I. İnceleme Dönemimizde Kosova Eyaleti'nin Mülkî-İdarî Taksimatı Ve Nüfusu**

### **A- Mülkî-İdarî Taksimatı:**

Osmanlı Devleti'nde taşraya ait sosyal ve ekonomik çalışmalar yapılırken öncelikle o yerin mülkî-idarî durumunun ortaya konması gerekmektedir. Zira Osmanlı bürokrasisinde hem demografik hem de malî veriler, bağlı bulunduğu eyalete veya sancaklara ait kayıtlar içerisinde çok kere topluca yer almaktadır. Bu ise sosyal ve iktisadî durumunun sağlıklı olarak ortaya konulabilmesi için, o anki mülkî-idarî durumunun yani eyalete bağlı yerlerin ortaya konmasını zorunlu kılmaktadır. Aksi halde eyalete ait ne malî ne de demografik verilerin bir anlamı olmayacaktır. Mesela Üsküp Sancağı'na ait aşar vergisi miktarının bu verginin hangi kazalardan elde edildiğinin verilmemesi durumunda miktarın bir anlamı olmayacaktır.

Ancak XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin birçok müessesesinde olduğu gibi, taşra teşkilatlarının mülkî idarî yapısında da bir istikrarın olmadığı dönemdir. Eyaletlerin ve sancakların sınırları sürekli değişmekte ve bu değişikliğin temelinde toprak kayıpları, iç isyanlar ve ekonomik şartlar yatmaktadır. Kosova'yı Osmanlı Devleti'nin bu genel yapısından ayrı düşünmek mümkün değildir. Kosova Eyaleti'nin de idarî yapısında

---

2) *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914, Hazırlayan Tevfik Güran, DİE, Ankara, 1997.*

istikrarsızlık söz konusudur<sup>3</sup>. Kosova vilayeti'nin kuruluşu ile ilgili bir takım tartışmalar vardır<sup>4</sup>. Bu durum bizim konumuz dışındadır. Bununla birlikte 1293 tarihli Maliyeden Müdevver defteri kayıtlarında Kosova Vilayeti olarak zikredilmektedir<sup>5</sup>.

Dönemimizin başı olan 1877 tarihinde Kosova Vilayetinde Priştine, Üsküp, Prizren, Panipazar ve Debre olmak üzere 5 Sancak ve 32 kaza bulunmaktadır. Dönemimizin sonuna doğru ise; Priştine, Üsküp, Prizren, İpek, Seniçe ve Taşlıca olmak üzere 6 sancak ve 35 kaza vardır. Dönem başında bir sancak olan Yenipazar, dönem sonunda Priştine Sancağına bağlı bir kazadır. Yani mülkî-ıdarî yapıda bir istikrar yoktur (Ayrıntılı bilgi için bkz Ek: 1).

### **B- Nüfusu:**

Bir bölgenin iktisadî durumu ve kalkınma hızı üzerinde nüfusun büyük bir etkisi vardır. Üretimin özelliğini ve mevcut kurumların yapısını belirleyen insan gücü kaynağının, hem üretici hem de tüketici bir unsur olarak iktisadî kalkınma ile iki yönlü ilgisi vardır. İktisadî kalkınmanın gayesi de, nüfusun tüketici özelliğinin istek ve ihtiyaçlarına daha iyi şekilde cevap vermektir. Bu bakımdan nüfusun çoğalması, bileşimi ve niteliği, iktisadî kalkınma hızını arttırıcı veya azaltıcı etkileri söz konusudur.

Geçmişte nüfus, günümüze oranla daha büyük önem taşımaktaydı. Çünkü teknolojik gelişmenin henüz olmadığı bir dönemde, üretim ile insan gücü, yani nüfus doğru orantılı idi. Ne kadar çok nüfus varsa, o kadar çok üretim söz konusuydu. Bundan başka dönem içerisindeki iktisadî faaliyetlerin sıhhatli olarak değerlendirilebilmesi, kişi başına düşen gelir ve giderlerin belirlenmesi ve bölgelerarası gelişmişliğin tespiti için nüfusunun ortaya konması gerekmektedir. Dönemin nüfus yapısı da değişkendir. Kosova Vilayeti'nin dönem içerisindeki nüfusu aşağıdaki gibidir:

3) Mucize Ünlü; *Kosova Vilayeti'nin İdarî ve Sosyal Yapısı (1877-1912)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 2002, s. Ünlü; a.g.e. s. 42-56.

4) Skender Rizay; "Kosova Vilayeti Teşkilatı", C. II, VII. Türk Tarih Kongresi Ankara 25-29 Eylül 1970, C. II, Ankara 1973. s.665-670.

5) BOA. MAD, nr, 13280.

	1877 <sup>6</sup>	1896 <sup>7</sup>	1900 <sup>8</sup>	1905 <sup>9</sup>
Üsküp	112547	270222	291497	401428
Prriştine	75122	196602	217294	290784
Yenipazar	83980	79562	77846	51483
Debre	107020			
Prizren	101409	186438	101089	110412
İpek		71244	34618	
Taşlıca		61033	45828	
Salnamenin toplamı	490178	865.101	775.172	997.219
Bizim toplamımız	480078			
Skender'in verdiği	483.078			

Dönem başı ile sonu arasında nüfus yaklaşık iki kat artmış gibi görünmektedir. Ancak bu artışların tamamen doğal nüfus artışı olduğunu söylemek yanıltıcı olacaktır. Vilayet sınırında yapılan değişiklikler ile bölgeye yapılan Müslüman göçü bu nüfus artışında etkili olmuştur<sup>10</sup>.

Diğer taraftan inceleme dönemimize ait bütün mali verilerin tek tek incelenmesi mümkün değildir. Aksi halde mali verilerin teferruatlı olarak ele alınması mümkün olmayacaktır. Biz de verileri ayrıntılı olarak irdeleyebilmek için 1876, 1877, 1885, 1903 ve 1905 senelerine ait verileri ele almakla yetindik. Eyalet gelir ve giderlerinin dışında bir de belediye gelir ve giderleri vardır. Bunlar konumuz dışıdır. Ancak Evkaf gelirlerinin bir kısmı hazine varidatı olarak merkezi bütçeye gittiğinden, buralardan hazine hissesi olarak merkezi hükümete gönderilen kısım ele alınmıştır.

6) 1296 Tarihli Kosova Vilayeti Salnamesi, s.221-223.

7) Skender Rizay; XIXncu. Yüzyılın İkinci Yarısında Kosova Eyaletinin İktisadi Durumu, Orijantelni Institut u Sarajevu, Sarajevo 1980, s. 369-380.

8) BOA. Y.PRK.DH., nr, 11/46.

9) BOA, TFR.I.KV, nr, 84/8377. Taşlıca ve Prepol'daki 36 ecnebi toplama ilave edilmiştir.

10) Ünlü; a.g.e., s. 101-116.

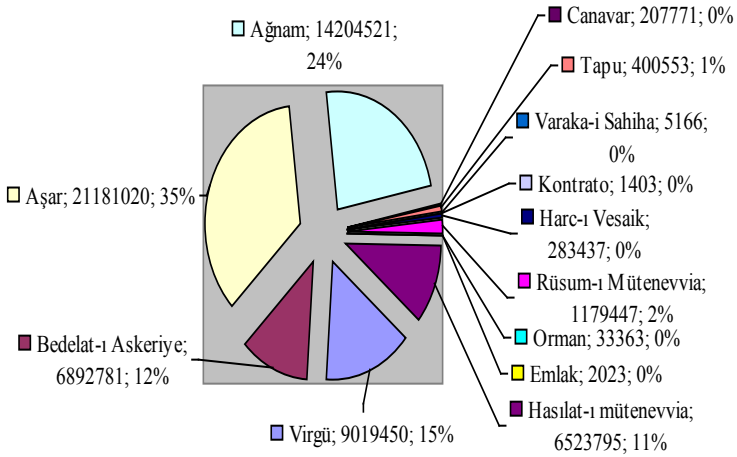
## II. Mali Veriler

### 1. 1876 Senesi Mali Verileri

#### A- 1876 Senesi Gider Kalemleri

İlk verimiz 1876 senesine aittir<sup>11</sup>. Bu veride gelir üç kısımda toplanmıştır. Birinci kısımda virgü ve bedelat-ı askerîye, İkinci kısımda aşar, ağnam, canavar, tapu, varaka-i sahiha, kontrato, harç-ı vesaik ve rüsum-ı mütenevvia, üçüncü kısımda emlak, orman, hasılat-ı mütenevviadan oluşmaktadır (Bkz. EK:3). Aşar, canavar, ağnam ve rüsumat-ı mütenevvia gelirleri hem emaneten hem de maktuan toplanmıştır. Hasılat-ı müteferrika kalemi; barut esmanı, beytülmal, emlak ve arazi-i emiriye kalemlerinden oluşmaktadır (Bkz EK: 4'e)

KOSOVA EYALETİ 1876 SENESİ GELİR KALEMLERİ VE ORANLARINI GÖSTERİR GRAFİK



11) BOA. MAD, nr, 13280.

1876 senesinde toplam gelir 59.934.693 kuruştur. Bunun 35.037.150 kuruşu 1876 senesine ait iken, 24.897.543 kuruşu geçmiş senelerin bakayasıdır. Bu bakayanın da 1.528.585 kuruşu 1873, 4.710.488 kuruşu 1874 ve 18.658.469 kuruşu da 1875 senesinde ödenmesi gerekip bir şekilde bakaya kalan miktardır. İnceleme dönemimiz devlet otoritesinin iyiden iyiye sarsıldığı bir dönemi içermektedir. Bu durum da vergi gelirlerinin ödenmesinde ihmallerin ve suiistimallerin artmasına neden olmuştur<sup>12</sup>. Haddizatında mali verilerin harcama kalemlerindeki jandarma ve polis tahsisatının en önemli kalemleri oluşturması, asayişsizliğin ekonomik boyutunu yeterince ortaya koymaktadır. Diğer taraftan Osmanlı-Rus savaşının da vergi gelirlerinin toplanabilmesine engel olduğu düşünülebilir.

Gelirlerin dağılımına gelince; yukarıdaki grafikten de görüleceği üzere; aşar, toplam gelirin %35'i ile en önemli gelir kalemini oluşturmaktadır. Bunu %24 ile ağnam, %15 ile virgü, %12 ile bedel-i askeri, %11'i ile hasılat-ı mütenevvia, %2 ile rüsumî varidat %1 ile tapu izlemektedir. Varaka-i sahiha, harc-ı vesaik, canavar, kontrato emlak ve orman gelirleri yüzde ile ifade edilemeyecek kadar az gelirlerdir.

### **B- 1876 Senesi Gider Kalemleri:**

1876 senesi masraflarını gösterir defter oldukça karışıktır<sup>13</sup>. Harcama kalemleri ayrıntılı verilmemiştir. 1876 senesine mahsuben 44.903752 kuruşluk bir harcama yapılmıştır. 751.140 kuruşu 1873 senesine, 1.128.081 kuruşu 1874 ve 16.112.324 kuruşu da 1875 senesine ait olmak üzere toplam 17.991.556 kuruşluk da geçmiş senelere mahsuben olmak üzere toplam 62.795.313 kuruşluk bir harcama yapılmıştır. 1876 senesinde toplam 59.934.693 kuruşluk gelire karşılık 62.795313 kuruşluk harca yapılmıştır. 2.860.620 kuruşluk bir açık söz konusudur. Harcama kalemlerinin büyük bir kısmı askerî olup, mahalli sivil harcamalar yok denecek kadar azdır (Bk. Ek: 5) Bu durumu 93 Savaşı'na hazırlık harcamaları ile ilişkilendirmek mümkündür.

---

12) Mucize Ünlü vergilere duyulan tepkilerle ilgili olarak çalışmasında önemli bir bölüm ayırmıştır. Biz de tekrardan kaçınmak için bunlar üzerinde tekrar durmayacağız Ünlü M., a.g.e., s. 210-217.

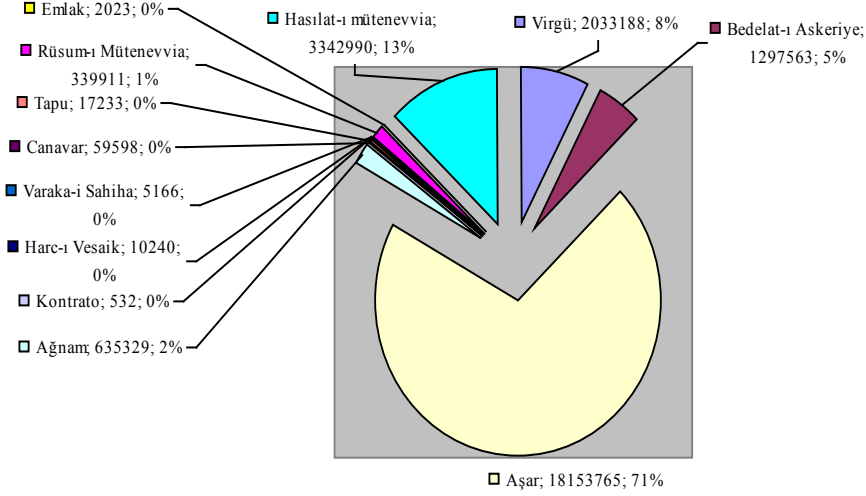
13) BOA. MAD, nr; 13280.



### c- 1876 Senesi Mali Verilerindeki Bakaya Meselesi:

#### 1876 SENESİ BAKA YALARININ GELİR KALEMLERİNE DAĞILIMINI GÖSTERİR GRAFİK

Kaynak: BOA. MAD, nr, 13280



1876 senesine kadarki toplam bakaya miktarı 25.897.538 kuruş iken, toplam gelir de 44903752 kuruştur. Bakayanın toplam gelire oranı %57,5'tir<sup>14</sup>. 1300-1317 seneleri arasında yıllık ortalama 1.830.000 kuruşluk bir bakaya söz konusu iken, bu rakam 1318'de yıllık bakaya ortalamasını iki katından fazla bir miktara 4.476.000 kuruşa, 1901'de 5.639.200'e ve 1320'de de 9.659.000'a ulaşmıştır<sup>15</sup>. Bu bakayalar meselesinin ciddi boyutlara ulaştığını göstermektedir. Aynı zamanda devlet otoritesinin de iyiden iyiye zayıfladığını göstermektedir.

14) BOA. MAD, nr, 13280.

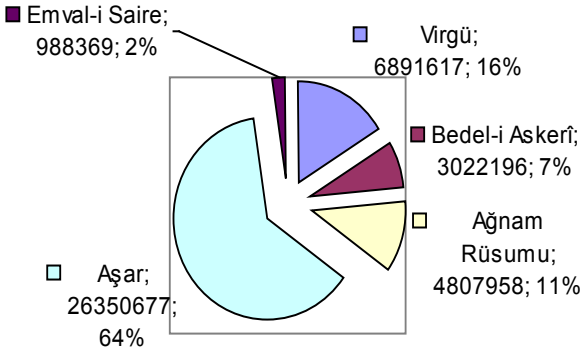
15) BOA. TFR.I.KV., nr,84/8390.

## 2. 1877 Senesi Mali Verileri

### A- 1877 Senesi Gelir Kalemleri

Bu döneme ait mali veri 1296 tarihli Kosova Vilayeti salnamesinden alınmıştır<sup>16</sup>. 5 kalem gelir belirtilmiştir. 1877 senesinde 42.060.817 kuruşluk gelir söz konusudur. En önemli gelir kalemini 26.350.677 kuruş ve %64 ile aşar geliri oluşturmaktadır. Bunu 6.891.617 kuruş ve %16 ile virgü, %11 ile ağnam, %7 ile bedel-i askerî ve %2 ile de emval-i saire izlemektedir. Bedel-i askerînin düşüklüğü dikkat çekmektedir. Bir önceki sene bu oran %12'dir. Bunun nedeni olarak aşar gelirindeki artışla birlikte, 93 Savaşı dolayısıyla Gayrimüslüm halkın vergiyi vermemekte mütecasir davranmış olabilecekleri düşünülebilir. Aşar ve ağnam vergileri toplam gelirin  $\frac{3}{4}$ 'ünü oluşturmaktadır. Bu da Kosova Vilayeti'nin bir tarım kenti olduğunu göstermektedir. 1877 senesi gider kalemleri ve bunların toplam gidere oranı aşağıdaki grafikte daha açık görülebilmektedir.

### 1877 SENESİ GELİR KALEMLERİNİ GÖSTERİR GRAFİK

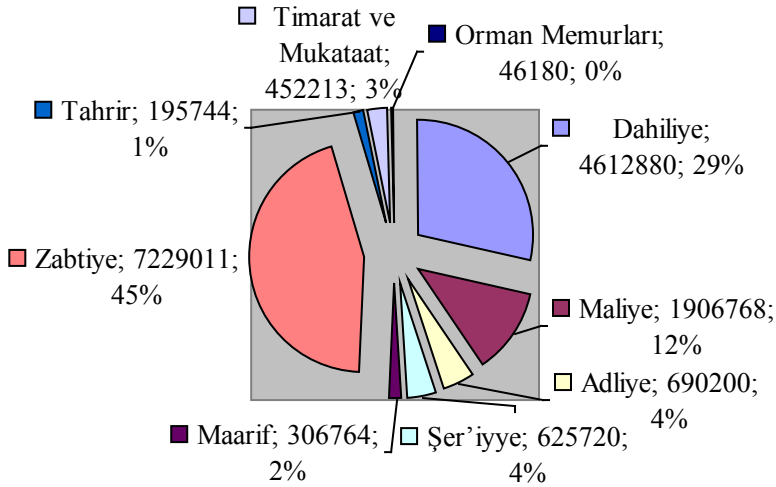


16) 1296 Tarihli Kosova Vilayeti Salnamesi, s. 117.

## 1877 Senesi Gider Kalemleri

1877 senesi masraflarına gelince; zaptiye, dahiliye, maliye, adliye, şer'iyye, tımarat ve mukataat, maarif, tahrir ve orman giderleri olmak üzere toplam dokuz gider kaleminden 16.065.480 kuruşluk harcama yapılmıştır<sup>17</sup>. En büyük masraf kalemini 7.229.011 kuruş ve % 45 ile zaptiye dairesi oluşturmaktadır. Bunu 4.612.880 kuruş ve % 29 ile dahiliye, 1.906.200 kuruş ve %12 ile maliye, %4 ile adliye, yine % 4 ile şer'iyye %3 ile tımarat ve %2 ile maarif ve %1 ile de tahrir masrafları izlemektedir. Orman dairesi masrafları yüzdeyle ifade edilemeyecek kadar küçüktür. Burada dikkati çeken bir gider kalemi %2'yi bulan tımar giderleridir. Oysa Tanzimat ile birlikte tımarın kaldırılacağı ilan edilmişti. Halbuki I. Meşrutiyet döneminde bile hale tıardan bahsedilmektedir. 1877 senesinde 42.060.817 kuruşluk gelire karşılık 16.065.480 kuruşluk bir harcama yapılmıştır. Gider, gelirin %38'i nispetindedir. Bu oran 1895'te Urfa'da %12,6'sı nispetindedir<sup>18</sup>. Gider kalemindeki bu yüksek oranın altında, bölgedeki asayişsizliğe karşı istihdamı zorunlu olan zaptiye masraflarının olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıdaki 1877 senesi masraf grafiği, giderlerin topluca görülmesine yardımcı olacaktır.

1877 SENESİ MAAŞ VE MASRAFLARI GÖSTERİR GRAFİK

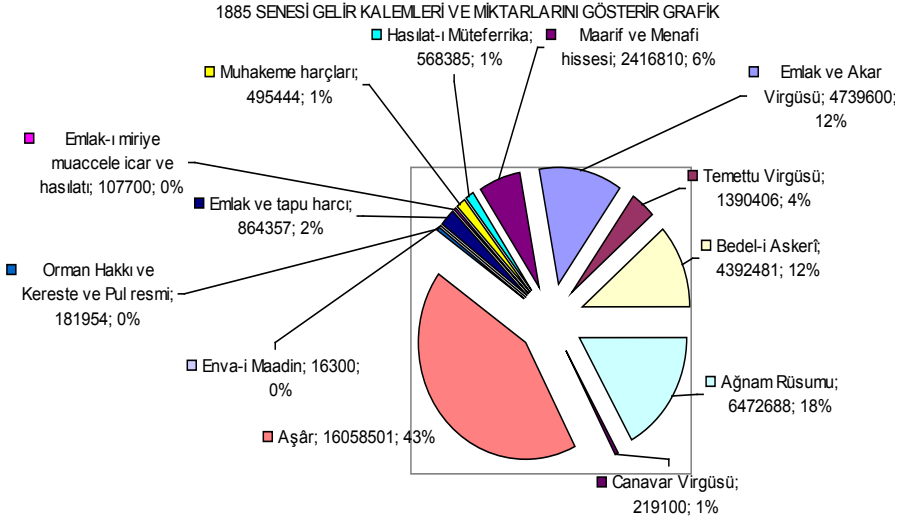


17)1296 Tarihli Kosova Vilayeti Salnamesi, s. 117.

18) Hilmi Bayraktar; Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa Sancağı, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yay. Elazığ, 2007, s. 223.

### 3. 1885 Senesi Mali Verileri

Bu veri 1304 tarihli Kosova Vilayeti salnamesinden alınmıştır<sup>19</sup>. Verilerinin salname yayın tarihinden bir önceki yıla ait olduğunu dikkate almak gereklidir. 1885 senesi toplam geliri 37.923.726 kuruştur. En önemli gelir kalemini 16.058501 kuruş ve %43 ile aşar oluşturmaktadır. Bunu 6.472.688 kuruş ve %18 ile ağnam, 4.392.481 kuruş ve %12 ile bedel-i askerî, 4.739.600 kuruş ve %12 ile emlak ve akar, 2.416.810 kuruş ve %6 ile maarif ve menafi hissesi, 1.390.406 kuruş ve %4 ile temettuu, %1 canavar, %1 hasılat-ı müteferrika, %1 mahkeme harçları ile yüzdeye giremeyen maden, miri emlak muaccelatı ve orman gelirlerinden oluşmaktadır. 1877 senesi gelirlerine göre yaklaşık 5,5 milyon kuruşluk bir düşüş vardır. Düşüşün kaynağı aşardaki azalmadır. Tek başına aşardaki azalma 8 milyon kuruş civarındadır. Buna karşılık ağnam rüsumu yaklaşık 2 milyon ve bedel-i askeri de bir milyon kuruş artmıştır.



### 4. 1901 Senesi Mali Verileri

Elimizdeki 1901 senesi verileri oldukça teferruatlıdır<sup>20</sup>. 17 kalem gelirden toplam 55.955.755 kuruşluk gelir elde edilmiştir. Her zamanki gibi

19) 1304 Tarihli Kosova Vilayeti Salnamesi, s. 312; 2800'luk Rüsüm-ü Mütenevvia ile 4150 kuruşluk saydiye hasılat-ı müteferrika içerisinde dahil edilmiştir.

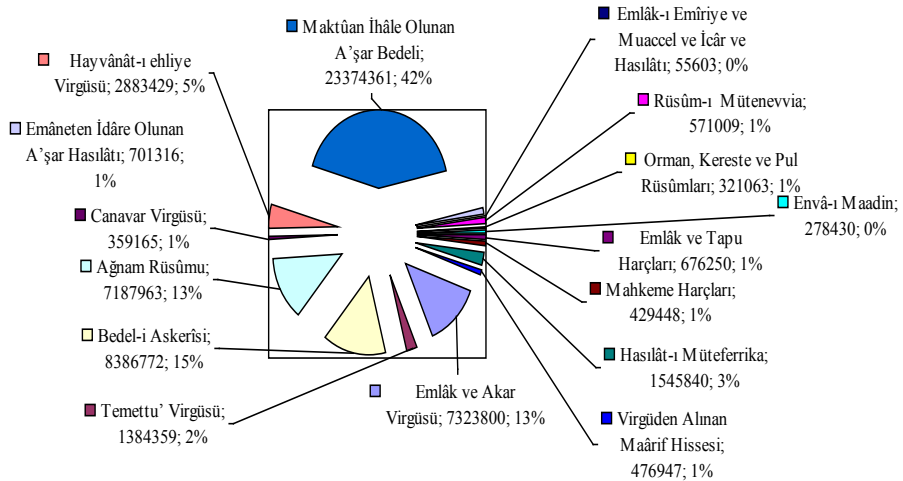
20) BOA. TFR.I.KV., nr.,84/8390.

en büyük gelir kalemini 23.374.361 kuruş ve %42 ile aşar oluşturmaktadır. Bunu 8.386.772 kuruş ve %13 ile ağnam, 7.323.800 kuruş ve %13 ile emlak ve akar, 2.883.429 kuruş ve %5 ile hayvanat-ı ehliye, 1.545.840 kuruş ve %3 ile hasılat-ı müteferrika, 1.384.359 kuruş ve %2 ile temettuu gelirleri izlerken, vergiden alınan maarif hissesi, mahkeme harçları, emlak ve tapu harçları, orman, canavar, rüsum-ı mütenevvia ve kereste ile emaneten idare olunan aşar gelirleri de %1'er civarındadır. Bunlara karşılık maden ve devlet emlaki kira ve muaccelle bedelleri yüzde ile ifade edilemeyecek kadar küçük gelir kalemleridir.

1901 tarihli veri Kosova Vilayet gelirlerini sancak sancak vermiştir. Bu, vilayet içerisinde bir ekonomik durum değerlendirmesi yapabileme fırsatı sunmaktadır. Buna göre; Üsküp Sancağı vilayette elde edilen toplam gelirin tek başına %47'lik kısmının sağlayıcısı durumundadır. Bunu %25 ile Priştine, %13 ile Prizren, %5 ile Seniçe izlerken Taşlıca %4'lük oranla en küçük katkıyı sağlayan sancak olarak görünmektedir.

Aşağıdaki grafik gelirlerin toplam gelire oranlarını daha iyi gözler önüne sermektedir.

1901 SENESİ GELİR KALEMLERİ DAĞILIMINI GÖSTERİR GRAFİK



1901'de Kosova Vilayetinin toplam nüfusu 775.172'dir<sup>21</sup>. Bu durumda kişi başına düşen vergi miktarı 75 kuruştur.

21) BOA. Y.PRK.DH., nr; 11/46.

## 5. 1903 Senesi Mali Verileri

### A- 1903 Senesi Gelir Kalemleri:

1903 tarihli veri de oldukça ayrıntılıdır. Bu veride sancak ve kaza bazında elde edilen gelirleri görmek mümkündür<sup>22</sup>. Maliye hazinesine en çok katkı sağlayan sancak bir önceki veride olduğu gibi %50 ile Üsküp'tür. Bunu %24 ile Prizren izlerken, onu %12 ile Prizren, %5 ile Seniçe ve %4 ile Taşlıca Sancakları izlemektedir. Gelir kalemlerinin sancaklara dağılımına gelince; aşar geliri vilayet ortalaması %43 iken bu oran Üsküp'te %37, İpek'te ise %60 oranındadır. Üsküp Sancağı, aşar müstesna bütün gelirlerde vilayet ortalamasının üstünde görülmektedir. Prizre Sancağı aşar, bedel-i askeri ve evcil hayvan dışındaki bütün gelirlerde sancak gelirinin altında görülmektedir. Prizen Sancağı aşar, emlak ve akar, emval-i saire gelirlerinde vilayet ortalamasının üzerinde iken diğer gelirler ortalamasının altında kalmaktadır. Seniçe aşar ve bedel-i askeride vilayet ortalamasıyla aynı iken, bedel-i askeri ve evcil hayvanlar vergisinde ortalamasının üzerinde, diğer gelirlerde ise ortalamasının altında görülmektedir. İpek Sancağında ise aşarda ortalamasının bir hayli üzerinde iken, diğer gelir kalemlerinde ortalamalara yakın veya düşüktür. Taşlıca Sancağına gelince; aşarda vilayet ortalamasıyla aynı, ağnam, bedel-i askeri ve emval-i saire gelirlerinde ortalamadan fazla, diğer gelir kalemlerinde ise ortalamadan düşüktür. Aşağıdaki tablo gelir kalemi-sancak ilişkilerini gözler önüne sermektedir.

---

22) BOA. TFR.I.KV., nr.,84/8390.; Yukarıdaki grafikteki Emval-i Saire kalemi: Mahkeme Harçları, Envâ- ı Maadin, Orman Hakkı ve Kereste ve Pul Rüsûmları, Emlâk-ı Emîriye ve Muaccel ve İcâr ve Hasılâtı, Emlâk ve Tapu Harçları, Canavar Virgüsü, rüsüm-ı mütenevvia, Virgüdeki Maârif Hissesi.

1903 SENESİ GELİRLERİNİN SANCAKLARA DAĞILIMINI GÖSTERİR TABLO<sup>23</sup>

	Üsküp: %50	San. G. oranı %	Priştine: %24	San. G. oranı %	Senice: %5	San. G. oranı %	Taşlıca: %4	San. G. oranı %	İpek: %5	San. G. oranı %	Priştine: %12	San. G. oranı %	San. G. Toplam oranı %	Vilay et Ortal anması %	
Aşâr	9744468	%37	6824666	%50	1287131	%43	912278	%43	860460	%60	3446674	%60	%47	24075677	%43
Ağnam Rûsümü	4195464	%16	1476149	%11	357800	%12	325805	%16	266950	%9	565794	%9	%8	7187962	%13
Bedeli Askerîsi	4124456	%16	2143663	%16	453105	%15	410634	%20	309010	%10	945902	%10	%13	8386772	%15
Emlâk ve Akar	3518918	%13	1545747	%11	337092	%11	252893	%12	399459	%12	1269690	%12	%17	7323799	%13
Evcil Virgüsü	1512165	%6	635000	%7	368049	%12	14009	%07	25706	%1	328500	%1	%4,5	2833429	%5
Emval-i Saire	1453262	%5	723998	%5	112246	%4	140263	%7	201687	%6	534457	%6	%7	3167913	%5,7
Temettü'	1098805	%4	150053	%1,6	20582	%07	36463	%1,7	7433	%0,6	61022	%0,6	%08	1384358	%2,5
Hasılât-ı Müteferrika	1030056	%4	228754	%1,7	36465	%1,2	27933	%1,3	42718	%1,4	179914	%1,4	%2,5	1545840	%2,8
Toplam	26677.594		13.730.032		2.972.470		2.120.278		3.123.423		7.331.953			55.955.750	

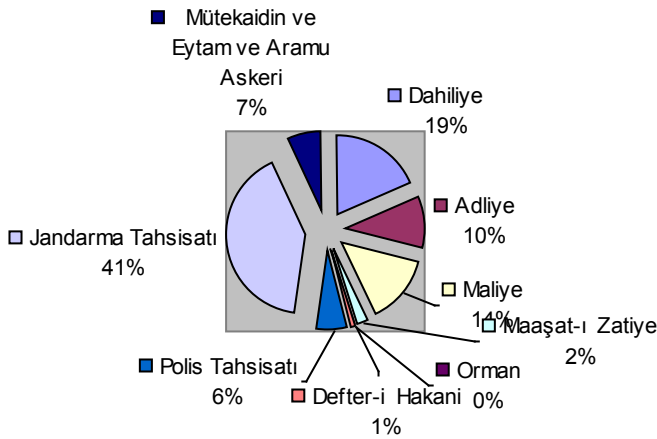
23) BOA. TFR.I.KV., nr.,84/8390. Emval-i Saire kalemi: Mahkeme Harçları, Envâ- ı Maadin, Orman Hakkı ve Kereste ve Pul Rûsümları, Emlâk-ı Emîriye ve Muaccel ve İcâr ve Hasılâtı, Emlâk ve Tapu Harçları, Canavar Virgüsü, rûsum-ı mütenevvia, Virgüdeki Maârif Hissesi.

1903 senesi Kosova Vilayeti duyun defterinde vilayetin toplam 68.384.546 kuruş borcu görünmektedir. Bunun 25.864224 kuruşu 1903 ve 1.654.978 kuruşu geçmiş senelerden olmak üzere 27.519.202 kurşu maaş duyunu, 44.829.443 kuruşu da masraf duyunu olmak üzere toplam 72.533.326 kuruşluk borç bulunmaktadır<sup>24</sup>.

### B- 1903 Senesi Gider Kalemleri:

Bu dönem ki masraf kalemlerine gelince; en büyük masraf kalemi jandarma dairesine aittir. Masrafın tek başına %41'ini oluşturmaktadır. %6'lık polis tahsisatıyla birlikte masrafın neredeyse yarısı güvenlik için ayrılmıştır. Bu durum asayiş probleminin büyüklüğü hakkında da bir fikir vermektedir. Bunları %19 ile dahiliye, %14 ile maliye, %10 ile adliye, %7 ile emekli maaşları, %2 ile yetim ve aramu askerleri ve %1 ile de defter-i hakanî masrafı izlemektedir. Masraf kalemlerinde dikkati çeken bir kalem de Üsküp Sancağında duyun-ı umumiyeye terk olunan Köprülü Kazası aşarıdır ki; toplam bedeli 198.589 kuruştur.

1903 SENESİ MASRAF KALEMLERİ ORANLARINI GÖSTERİR GRAFİK

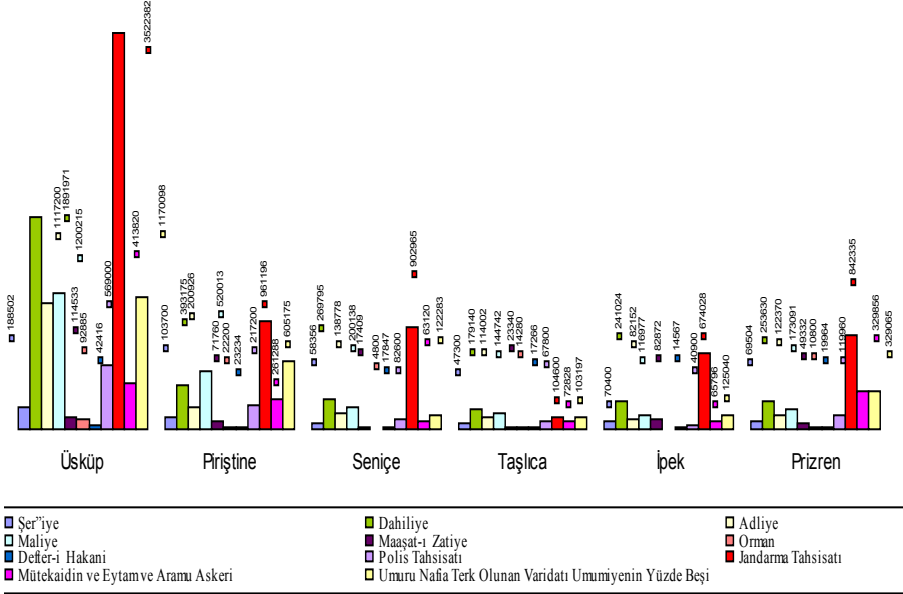


24) BOA, TFR. I. KV, nr121/12068.



1903 senesi masraflarının sancak bazındaki dağılımı ise aşağıdaki grafikte ayrıntılı olarak verilmiştir.

**1903 SENESİ KOSOVA VİLAYETİ SANCAKLARI MASRAFLARINI GÖSTERİR TABLO**  
KAYNAK: BOA, TFR.I.KV. 54 / 5392



Bu dönemki masraf kalemlerinde dikkati çeken bir nokta; -diğer dönemlerden farklı olarak- toplanan gelirlerin %5'i nispetindeki bir miktarın mahallinde harcanmak üzere "umur-ı nafia" adıyla ayrılmış olmasıdır.

## 6. 1905 Senesi Mali Verileri

Kosova Vilayeti'nin 1905 senesi gelir ve gider için aşağıdaki tabloya bakmak yeterlidir<sup>25</sup>. Buna göre; 1905 senesinde Kosova Vilayetinin toplam geliri 19.823.096 kuruştur. Toplam masrafı ise 17.420.176 kuruşu normal, 3.920.847 kuruşu olağanüstü olmak üzere 21.341.023 kuruştur. Buna göre Kosova Vilayetinde kişi başına alınan vergi miktarı 42 kuruştur. Kişi başına yapılan masraf da 21.04 kuruştur. Yani toplanan verginin yarısı tekrar mahallinde harcanmıştır. Üsküp ve Köprülü kazaları hariç gelir giderden fazla görülmektedir.

25) BOA, TFR.I.KV, nr, 84/8377. Taşlıca ve Prepol'daki 36 ecnebi toplama ilave edilmiştir.

Sancak/Kaza	Toplam	Emlak Ve Akar Vergisi	Temettu Vergisi	Bedel-i Askeri	Aşâr	Ağnam	Rüsum-Mütenev via Ve Haslat-Müteferrika	Orna n	Meadi n	Toplam Gelir	Masraf
<b>Uskup Sancığı</b>											
Uskup Kazası	57833	892718	227472	937628	1414063	486522	962505	40650	107959	5.069.518	8.295.838
Görel N.	8939	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Zilnikova N.	8002	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Köprülü Kazası	43872	297994	163558	622686	1048565	391181	8669	8263	350	2.569.206	396.387
Hapçova N.	5568	39166	20472	100838	190935	67991	0	0	0	419.402	0
Bogomil N.	7893	43559	52665	213200	147420	131554	0	0	0	588.398	0
Istip	45778	553041	149320	518292	1461822	652570	75740	4053	12223	4.092.539	3.592.647
Bereketli N.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Laskoviçe N.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Radovište	20251	170854	38627	236453	458043	266800	10987	2558	765	1.263.998	199.157
Osmaniye	29121	286619	72347	478088	519268	443750	7591	25879	221	1.902.166	224.238
Carova N.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kočana	31781	359227	87180	466351	1077374	481014	540	3730	331	2.529.219	258.991
Saz N.	831	7467	2792	28860	19902	20310	0	0	0	79.331	8.000
Kratova	23603	207038	65264	54467	568735	417994	2173	4368	22969	2.044.157	1.921.219
Palanka	26468	212564	78761	609700	454615	280687	297	1317	230	1.644.863	158.298
Kumanova	51952	489581	63290	837590	1746279	549177	48248	10430	1116	4.179.893	243.860
Uçvol N.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Orhaniye	8471	25921	3685	0	66058	22095	51	71483	365	194.726	130.116
<b>Toplam</b>	<b>370363</b>	<b>3585749</b>	<b>1025433</b>	<b>5104153</b>	<b>9173079</b>	<b>4211645</b>	<b>2754305</b>	<b>172731</b>	<b>146529</b>	<b>26.577.416</b>	<b>15.428.751</b>
<b>Priştine Sancığı</b>											
Priştine Kazası	79375	466150	57300	551940	1357042	305657	363854	13847	0	3.296.761	929.465
Firzovik N.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Preşova	33144	250630	17520	676964	723454	281634	45723	3890	482	2.000.296	265.246
Boyanofça N.	15867	13845	8775	199439	302100	80125	4827	905	40	653.516	7.420
Gilan	63041	315085	15047	646277	2537642	430946	36675	4956	0	2.986.599	267.860
Vulçitrin	42797	185465	7992	133300	1107432	165248	29797	488	0	1.623.522	1.290.070
Mitroviçe	22181	122026	29072	237170	327980	66451	39390	25213	11240	858.545	297.859
Yeni pazar	34379	209040	19429	501913	739203	108052	51284	4163	0	1.632.984	229.118
<b>Toplam</b>	<b>290784</b>	<b>1562241</b>	<b>155135</b>	<b>2947003</b>	<b>7094853</b>	<b>1438113</b>	<b>614770</b>	<b>53462</b>	<b>11762</b>	<b>13.052.223</b>	<b>3.287.038</b>
<b>Pirizren Sancığı</b>											
Pirizren Kazası	47542	571199	40895	471100	1197926	181521	10339	39600	565	2.606.215	654.354
Rahofça Kazaya dahil	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kalkandelen	35611	460364	21672	564144	1306635	235674	362586	7903	18	2.958.996	278.203
Gostivar	15519	169795	0	269550	607250	130300	59556	3554	0	1.240.002	82.522
Mavrova Kazaya dahil	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Luma	11740	77777	0	0	71870	44055	0	0	0	193.702	124.508
Kaliç Kazaya dahil	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
<b>Toplam</b>	<b>110412</b>	<b>1279135</b>	<b>62567</b>	<b>1304794</b>	<b>3183681</b>	<b>591550</b>	<b>525461</b>	<b>51057</b>	<b>583</b>	<b>6.998.915</b>	<b>1.139.587</b>
<b>Ipek Sancığı</b>											
Ipek Kazası	30176	166980	20282	392300	809378	89527	15973	0	0	1.494.440	429.979
Yakova	19972	123577	5434	21246	359765	91124	6683	0	0	607.829	180.385
Trigovište	7652	75461	0	19394	173493	31227	52273	0	0	301.848	97.908
Berane	12145	11352	0	39616	162273	44385	81575	0	0	269.201	126.473
Gosine	11710	10175	0	7158	0	0	2855	0	0	20.189	181.843
Benim hesabım	81655	387545	25716	479714	1504909	256263	159359	0	0	2.693.507	1.016.588
<b>Toplam</b>	<b>81461</b>						<b>89359</b>				
<b>Seniçe Sancığı</b>											
Seniçe Kazası	21021	134453	13417	245400	659321	148367	46357	3818	0	1.151.103	586.187
Akova	17939	120260	4140	126250	410051	48787	19456	0	0	728.944	168.983
Yeni varoş	9075	40661	4173	229300	208061	47840	12829	9924	0	522.788	151.520
Kolaşin	3448	45572	0	17283	109593	63680	0	0	0	236.128	148.873
<b>Toplam</b>	<b>51483</b>	<b>340946</b>	<b>21730</b>	<b>618233</b>	<b>1387026</b>	<b>308674</b>	<b>7842</b>	<b>13742</b>	<b>0</b>	<b>2.638.963</b>	<b>1.055.563</b>
<b>Taşheca Sancığı</b>										<b>2.668.963</b>	<b>1.073.563</b>
Taşheca Kazası	31605	163091	2773	233559	544280	204205	16451	16052	898	1.353.418	485.378
Prepol	20063	93205	7062	185638	415169	126567	36727	14500	0	880.597	200.098
Periboy "Nahiye mali muamelati Kaza yekununa dahildir	0	18069	1067	40112	0	22405	2200	8210	820	0	0
<b>Toplam</b>	<b>51668</b>	<b>274365</b>	<b>10902</b>	<b>459309</b>	<b>959449</b>	<b>353177</b>	<b>20378</b>	<b>38762</b>	<b>1718</b>	<b>22.34.015</b>	<b>685.476</b>
<b>Toplam</b>	<b>997219</b>	<b>7527948</b>	<b>1325783</b>	<b>11399168</b>	<b>22287996</b>	<b>13027663</b>	<b>4305626</b>	<b>329754</b>	<b>160592</b>	<b>41.917.113</b>	<b>21.341.023</b>

1905 Senesi Kosova Vilayeti Gelirlerini Gösterir Tablo (BOA, TFR.I.KV, nr, 84/8377.)

### III. Bazı Önemli Gelir Kalemlerinin Açılımı

Böyle bir çalışmada dönemimize ait bütün gelir kalemlerinin tek tek ele alınarak irdelenmesi mümkün değildir. Bununla birlikte bazı önemli gelir kalemlerinin niteliğinin ortaya konularak dönemselsel bir karşılaştırılmasının da yapılması gerekmektedir. Biz de bu düşüncelerle 1876, 1877, 1885, 1903 ve 1905 senelerine ait önemli gelir kalemlerini ayrıca incelemeyi uygun gördük. Bu bağlamda bahsedilen dönemde Kosova Vilayeti önemli gelir kalemleri; aşar, ağnam, virgü, emval-i saire ve bedel-i askerîdir. Aşağıdaki tablo ve grafiklerde gelirler toplu olarak göz verilmiştir.

	1876 <sup>26</sup>	1877 <sup>27</sup>	1885 <sup>28</sup>	1903 <sup>29</sup>	1905 <sup>30</sup>
Virgü	9.019.450	6.891.617	6.130.006	9.185.106	8.712.652
Bedel-i Askerî	6.892.781	3.022.196	4.392.481	8.386.772	8.275.207
Ağnam	14.204.521	4.807.958	6.472.688	7.187.963	7.414.475
Rüsumu					
Aşar	21.181.020	26.350.677	18.475.311	24.075.677	22.722.515
Emval-i Saire	8.636.958	988.369	2.234.140	7.120.237	3.587.334
<b>Toplam</b>	<b>59.934.730</b>	<b>42.060.817</b>	<b>37.704.626</b>	<b>55.955.755</b>	<b>50.712.183</b>

26) 1293 senesine ait gelirler, bakayasız 40.401.905 kuruştur. 24.856.807 kuruş bakaya ile birlikte toplam 66.258.712 kuruştur. Emval-i saire kalemi; Canavar, Tapu, Kontrato, Harc-ı vesaik, Rüsum-ı mütenevvia, orman, hasılat-ı mütenevvia kalemlerinden oluşmaktadır. BOA. MAD, nr, 13280.

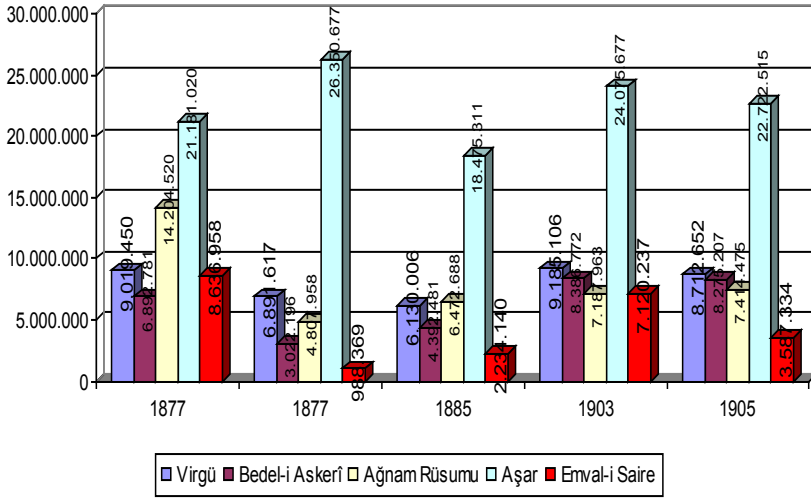
27) 1296 Tarihli Kosova Vilayeti Salnamesi, s. 117.

28) Virgü kalemi; Emlak ve akar vergisi ile temettuu vergilerinden oluşmaktadır. Ayrıca Emval-i saire kalemi; Orman Hakkı, Kereste ve Pul resmi, Envâ-i Maadin, Emlak ve tapu harcı, Emlak-ı miriye muaccele icar ve hasılatı, Sayd-ı Bahri, Sayd-ı Berri, Muhakeme harçları, Rüsum-ı Mütenevvia, Hasılat-ı Müteferrika'dan oluşmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: 1304 Tarihli Kosova Vilayeti Salnamesi, s. 312.

29) Virgü kalemi; Emlak ve akar vergisi, Temettu ve virgüden alınan maarif hisselerinden oluşmaktadır. Ayrıca val-i saire; Canavar Virgüsü, Hayvânât-ı ehliye Virgüsü, Emlâk-ı Emîriye ve Muaccel ve İcâr ve Hasılatı, Rüsum-ı Mütenevvia, Orman Hakkı ve Kereste ve Pul Rüsumları, Envâ-ı Maadin, Emlâk ve Tapu Harçları, Mahkeme Harçları, Hasılat-ı Müteferrikadan oluşmaktadır. BOA. TFR.I.KV, nr.,84/8390.

30) Emval-i saire; Hasılat-ı Müteferrika, Mahkeme Harçları, Emlâk ve Tapu Harçları, Envâ-ı Maadin, Orman Hakkı-Kereste ve Pul Rüsumları, Rüsum-ı Mütenevvia, Emlâk-ı Emîriye ve Muaccel ve Bedel-i İcâr ve Hasılatı ve Canavar Vergilerinden oluşmaktadır. Vergi kalemi ise; Emlâk ve Akar Virgüsü ve Temettu' Virgüsünden ve Aşar geliri de maktuan ve emaneten idare olunan aşardan oluşmaktadır. BOA. TFR.I.KV 54/ 5392.

Diğer bir ifadeyle;



Bu önemli gelir kalemlerinin nitelikleri ile ilgili geniş bilgi aşağıda verilmiştir.

### 1- Aşar Geliri:

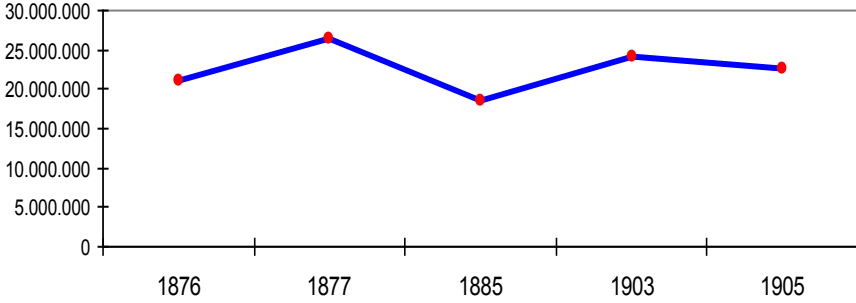
Şer'i nitelikli olan ve geliri arazinin gayri safi geliri üzerinden alınan aşar, 1843 yılından itibaren maliye tarafından ikişer yıllığına mütezimlere ihale olunarak toplanmıştır<sup>31</sup>. Bu dönemde aşar nispetinde de bir değişikliğe gidilerek, daha önce toprağın verimine göre 1/10, 1/9 ve 1/8 oranında alınan aşarın, her yerde yalnız 1/10 nispetinde alınacağı kararlaştırılmıştı<sup>32</sup>. 1877 tarihinde Kosova Vilayetinin aşara konu olan başlıca zirai üretimi buğday, arpa, çavdar, mısır, yulaf ve darı gibi zahirelerdir<sup>33</sup>. Yıllar itibariyle aşar geliri aşağıdaki grafikte daha iyi görülmektedir.

31) M. Nuri Paşa, *Netayic ül - Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, C.III-IV, s. 289.

32) Kaynar, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK Yay. Ankara, 1985. s. 262/63; Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül - Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, C. III - IV, (Sadeleştirilen Neşet Çağatay), Ankara, 1987, C. III-IV., s. 288-290.

33) 1296 Tarihli Kosova Vilayeti Salnamesi, s. 149.

## Aşar Geliri



XIX. yüzyılda tarım, doğal olaylara bağlıydı ve hava şartlarının uygun gitmesi ürün istihsalini arttırdığı gibi kuraklık, çekirge salgını vs. sebeplerle de önemli ölçüde gelir kaybı meydana gelebilmekteydi. Aşar gelirinde 1885'te bir düşüş görülmektedir. Bunun nedeni Kosova'daki şiddetli yağmurdur<sup>34</sup>. Aşarın %10 nispetinde alındığını biliyoruz. Bu da bize vilayette elde edilen toplam hububat gelirinin parasal değerini hesaplamamıza yardımcı olacaktır. Buna göre; 1876 senesinde toplam 21.181.020 kuruşluk bir aşar geliri bize 211.811.200 kuruşluk bir istihsalin olduğunu göstermektedir. Dönemin sonunda ise 227.225.150 kuruşluk bir istihsal söz konusu olmuştur. Ancak bu rakamların sıhhati, vergilerin toplanmasındaki sağlıklı doğru orantılı olduğunu hatırdan çıkarmamak gerekmektedir.

1897 senesinde Kosova Vilayetinin nüfusu 954.634'tür. Yüz ölçümü: 44.192 km<sup>2</sup>'dir. Kilometrekareye düşen nüfus 21.60'tır. Osmanlı ortalaması 9.84'tür. Bununla birlikte İstanbul'da 775,78; Manastır'da 24.05, Yanya'da 16.59; Bursa'da 15.95; Ankara'da 10.35; İşkodra'da 16.75'tir<sup>35</sup>. Nüfus yoğunluğu Osmanlı ortalamasının iki katından fazla görülmektedir. Bu da arazisinin verimli olmasında kaynaklanmaktadır.

34) BOA. Y. A. HUS, nr, 190/67.

35) Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı, C. 5, s. 19.

## 2- Ağnam Geliri:

İkinci önemli gelir kaleminiz ağnamdır. Arapça koyun anlamına gelen “ğanem” kelimesinin çoğuludur. Bu vergi yalnızca koyunu ifade etmeyip keçileri de kapsamaktadır. Tanzimat’tan önce adet-i ağnam resmi; ondalık ağnam resmi, selâmet akçesi, ağıl resmi, bâc-ı ağnam, serçin, derçin, otlak ve kışlak gibi çeşitli adlarla alınmaktaydı. Bunlardan ondalık ağnam resmi 1825 yılında Rumeli taraflarında Asakir-i Mansure Askerleri’nin et ihtiyacını karşılamak için aynî olarak alınmıştır. Adet-i ağnam resmi ise hayvan başına muayyen bir miktar olarak alınan vergiydi<sup>36</sup>. Tanzimat’ın ilanından sonra bu vergiler kaldırılmış ve ancak ticaret için sevk edilen koyun ve keçiden vergi alınması gerektiği bildirilmişti<sup>37</sup>. Bununla birlikte 1862 yılında henüz tahrir yapılmayan yerler de bellak, kışlak, otlak ve ağıl resimlerinin alınacağını bildiren bir nizamname yayınlandı<sup>38</sup>. Nitekim daha önce muhtelif adlar altında alınan ağnam vergilerinin şikâyet konusu olması üzerine, 1857 yılından itibaren Rumeli’de 1858’den itibaren de Anadolu ve Arabistan’da kaldırılarak yerine “ağnam rüsumu” adıyla tek bir vergi konmuştur<sup>39</sup>. İnceleme dönemimizde ağnam rüsumu aşardan sonra İkinci büyük gelir kalemini oluşturmaktadır.

Ağnam rüsumu dönem başında oldukça yüksek iken bilahare hafif yükselen bir yatay grafik izlemiştir. Aslında iç kargaşalıklar nedeniyle dönemi içerisinde toplanamayan verginin tamamının 1876 senesinde toplanmasıyla senesi tahakkukundan fazla bir gelir elde edilmiş gibi görülmektedir. İlk verideki aşırı yükseklik dikkate alınmazsa verginin olağan artış seyriinde olduğu görülecektir.

---

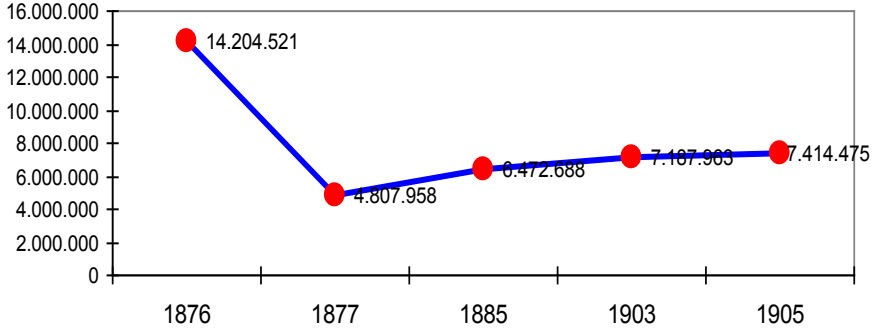
36) Z. Pakalın, “Ağnam”, *OTTDS, C. I, s. 25–26*.

37) R. Kaynar, *a.g.e, s. 262*.

38) 10 Şevval 1278 Tarihli “*Varıdat-ı Rüsûmiye Hakkında Nizamnamedir.*”, *Düstûr, Cild-i Sâni, s. 39–40*.

39) S. Süleyman Sudî, *Defter-i Muktesid, C. I ve II, Dersaadet, 1306-1307, C. I, s. 126 vd.*

### Ağnam Rüsümü



### 3- “Virgü” Geliri:

Bu dönemdeki önemli gelir kalemlerinden birisi de “virgü” rüsümüdür. Tanzimat’tan önce; harç-ı ferman, harç-ı baha, cihadiye, bedel-i nüzul, bedel-i avarız, iane-i hükkâmiye, mübaşiriye, salariye, serbestiye, hüddâmiye, mahzariye, konak, ispenç, müruriye ve ubûriye adlarıyla aynı veya nakdî olarak alınan bir takım vergiler vardı. Tanzimat ile birlikte vali ve mutasarrıflar tarafından alınan bütün bu vergiler kaldırılmış ve yerine “virgü” adında yeni bir vergi konmuştur<sup>40</sup>. Virgü’nün yükümlüleri arazi ve emlak, ticaret ve gelir sahipleriydi. Herhangi bir geliri olmayan kişi bu vergiden muaf tutulmuştur<sup>41</sup>. Bu yeni verginin miktarı Maliye Nezareti tarafından liva düzeyinde belirlenmekte, bu toplam miktar kazalar arasında paylaştırılmaktaydı. Kaza meclislerinde köy ve mahallelere düşen miktar belirlenmekte ve bunlar için pusulalar hazırlanmaktaydı<sup>42</sup>.

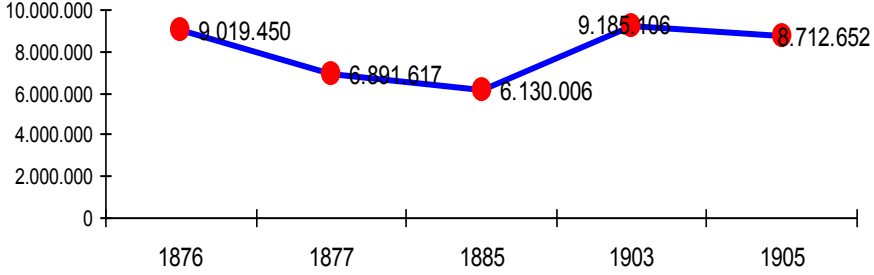
40) S. Sudî, *Defter-i Muktesit, C. I, s. 77-79*; T. Güran, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi : Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)*, TTK Yay., Ankara, 1989, s. 13; *İnceleme dönemimizde “Vergi” kavramı, henüz bugünkü anlamını taşıymıyordu. Yalnız tevzi ve tahrir dayanan vergiler hakkında kullanılmıştır. Bundan böyle özel anlamında verildiğinde turnak içerisine alınacaktır.*

41) BOA. MAD, nr; 13356, s. 39.

42) 15 Receb 1288 Tarihli “Eyalet ve Elviyede Kura ve Mahallâtın Muayyen Olan Virgülerinin Beyn’el-ahali Tevzi` Hakkında İcrası Lâzım Gelen Muamelâta Dâir Nizamnâmedir”, *Düstür, Cild-i Sâni, s. 22-25.*



## "Virgü" Geliri



1876 senesi virgü geliri de aşar ve ağnamdaki sebeplere paralel olarak çok yüksek görünürken sonra hafif artan bir seyir izlemiştir.

### 4- Bedel-i Askerî

1856 yılında ilân edilen Islahat Fermanıyla cizye tamamen kaldırılmış, ancak onu vermekle mükellef olan Gayrimüslimlerin askere alınması gerektiğinden, bunların askerlik hizmetine karşılık olarak iane-i askeriye veya bedel-i askeriye vermeleri kararlaştırılmıştır<sup>43</sup>. Bedel-i askeriye'nin miktarı kendisine kura isabet edip de askere gitmeyen Müslümanlardan alınan 5000 kuruş bedel-i nakdi esas alınarak hesaplanmıştır<sup>44</sup>. Bu paranın, Gayrimüslimlerin vermekte oldukları vergilerine oranla alınması<sup>45</sup> ve mal sandıklarına teslimi istenilmekteydi<sup>46</sup>. Bu bedelin tahsili mart ayında alınan "vergi"lere karşılık eylül ayında yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak bu durumun problem çıkarması üzerine bedel-i askeriye de "vergi" gibi mart ayında ve on taksitle alınmaya başlandı<sup>47</sup>. İlk ihdası sırasında 20–40 yaşları arasındaki Gayrimüslim reayaya konan bu vergi, hem Gayrimüslim halkın şikâyetlerinin artması ve hem de hazineye daha çok gelir sağlamak amacıyla

43) S. Sudî, a.g.e, C. I, s. 131; Ayrıca Pakalın, "Bedel-i Askerî", OTDS, C, s. 185.

44) S. Sudî, a.g.e, C.I, s. 135.

45) S. Sudî, a.g.e, C. I, s. 134.

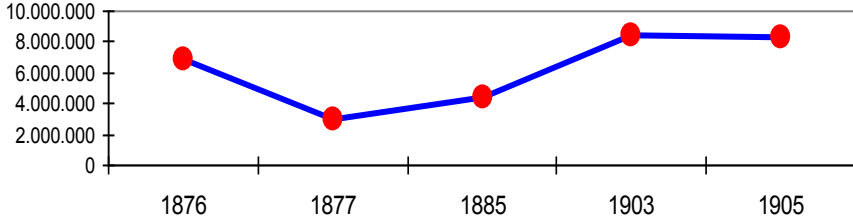
46) BOA. A MKTUM, nr, 464/88.

47) "Vergi ve Bedelât-ı Askeriyenin Tekasıtına Dair Talimat", Düstür, Cild-i Sâni, s. 30–31.



15–70 yaşları arasını kapsayacak şekilde genişletildi<sup>48</sup>. İlk zamanlarda “vergi” ile birlikte tahsil olunan bedel-i askeriye, sonraları fertlere tevzii ve onlardan tahsili cemaatlere bırakıldı. Bu vergi, 25 Temmuz 1909 yılında da kaldırıldı<sup>49</sup>.

### Bedel-i Askeri Geliri



Yukarıdaki grafikten de anlaşılacağı üzere; 1877 senesinde oldukça düşüktür. Bunun neden 93 Harbidir. Savaş şartları Gayrimüslim ahaliye itaatsizliğe ve vergilerin ödenmesinde gevşek davranmaya sebebiyet vermiştir.

### 5- Rüsümî Varidat veya Hasılat-ı Müteferrika

Rüsumat-ı mütenevvia veya rüsüm-ı müteferrika olarak da adlandırılan rüsümî varidat, tek bir tür vergi olmayıp, Tanzimat’ın ilanından önce çeşitli adlarla alınan perakende vergilerin yerine, Tanzimat sonrası yeni düzenlemeler yapıncaya kadar geçici süre toplanan bir grup geliri ifade etmektedir. Bunlar Tanzimat’ın başlangıcında toplam gelirler içerisinde oldukça yüksek bir orana sahip iken, Tanzimat’ın öngördüğü sistemin zamanla oturması ile önemini yitirmiştir<sup>50</sup>. 10.02.1862 tarihli bir nizamnamede rüsümî varidatın neler olduğunu ve bunlardan alınması gereken vergiler belirtilmektedir<sup>51</sup>.

48) 16 Cemaziye’l-evvel 1293 tarihli “Bedelât-ı Askeriye’nin Tevzi ve İstifasına Dair Buyruldu”, *Düstur, Cild-i Rabii*, s. 407–408. *Sudî, a.g.e.*, C. I, s. 137.

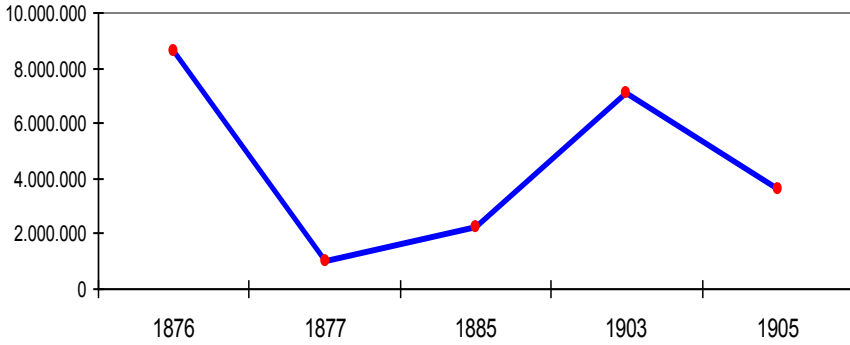
49) *M.Z. Pakalın, a.g.e.*, C. I, s. 185.

50) *Süleyman Sudî, Defter-i Muktesid, C. I, Dersaadet, 1306–1307.s. 95–110.*

51) 10 Şevval 1278 tarihli “Varidat-ı Rüsumiye Hakkında Nizamnamedir.”, *Düstur, Cild-i Sâni*, s. 39–40.

Rüsumî varidat, tıpkı aşar gelirleri gibi maliye tarafından emanet veya iltizam yoluyla idare edilmiştir. 1860 yılında yürürlüğe giren bir nizamnamede rüsumî varidatın da aşar gibi mutlaka açık artırma ile ihale edilmesi kararlaştırılmıştır<sup>52</sup>. İltizam şartlarında, kâr ve zararı mültezime ait bulunduğundan hiç bir sebeple zarar ve ziyan iddiası kabul edilmeyeceği belirtilmiştir.<sup>53</sup> 1900 senesinde isim değiştirerek “Varidat-ı Saire” adını almıştır. Vergi sistemi oturdukça rüsumî varidat oranı düşmüştür. Ama her zaman sair gelirler olmuştur.

### Rüsum-ı Müteferrika veya Emval-i Saire



Diğer gelirlerde olduğu gibi, 93 harbi sırasında önemli bir gelir kaybı söz konusu olmuştur. Ancak bilahare artmıştır.

### 6- Emlâk, Arazi ve Temettü Vergileri

Tahrire dayanılarak tahsil edilen emlâk, arazi ve temettü vergileri Tanzimat dönemi varidat defterlerinde bu isim altında ayrı ayrı yer almıyordu. Tahrir çalışmaları devam eden bölgelerde tevzi vergiyle beraber “virgü” adı altında, tek bir sütunda ve tahrir masrafları karşılığı olarak da bazen

---

52) 1.R.1276 tarihli “ Taraf-ı Devlet-i Aliye’den Dersaadetçe ve Taşraca İhale ve İlzam Olunacak Kâffe-i Aşar ve Rüsûmatın Müzâyede ve İhale Olunacağı Ne Suretle Taahhüt ve Kefalete Rabt Kılınacağını Mübeyyin Nizamnamedir. ”, *Düstûr*, Cild-i Sâni, s. 41–46.

53) 10 Şevval 1278 Tarihli “Varidât-ı Rüsûmiye Hakkında Nizamnamedir. ”, *Düstûr*, Cild-i Sâni, s. 39–40.

“müteferrik” gelirler içinde, yer alınıyordu<sup>54</sup>. 1303 senesi emlak ve akar vergisi 4.739.600 kuruş olup toplam gelirin %12’sine denk gelmektedir<sup>55</sup>. 1901 senesinde emlak ve akar vergisi 7.323.800 kuruştur<sup>56</sup>. Toplam gelire oranı ise %13 nispetindedir. 1901 senesi mali verisinde temettu’ vergisi ayrı olarak yazılmıştır. Toplam 1.384.359 kuruş ve %2’lik paya sahiptir.

#### **7- Mahkeme Harçları:**

Tanzimat’tan önce mahkemelerde “mübaşiriye”, harç-ı ilâm”, “kalemiye” “tahsildariye” vs. adlarla paralar alınır. Bu paralar, kadı ve yardımcılara maaş karşılığı verilir. Ancak Tanzimat’tan sonra yeni bir takım mahkemeler daha kurulmuş, kadı ve hakimlere maaş verilerek, mahkeme harçları devlete gelir kaydedilmişti<sup>57</sup>. 1901 senesinde Mahkeme harcı geliri 429.848 kuruştur. Toplam gelire oranı %1 nispetindedir<sup>58</sup>.

#### **IV. Kosova Vilayeti Vakıfları Hazine Varidati:**

Bütçe ve bilanço defterlerinde yer almayan, ancak maliye hazinesine gelir kaydedilen gelir kalemleri de vardır. Bu önemli gelir kalemi vakıf gelirleridir. Vakıf, en kısa tarifi ile “Bir mülkü Allah için ebedî olarak ammenin hizmetine tahsis etmek<sup>59</sup>” demektir. Vakıf müesseseleri kendisinden önce olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de sosyal, dinî, kültürel ve sağlık alanlarında çok önemli fonksiyonlar icra etmiştir. Özellikle Tanzimat’tan önceki dönemlerde eğitim, sağlık ve kültür konuları ile su, köprü, kanalizasyon, kaldırım gibi altyapı hizmetleri için devlet her hangi bir kaynak ayırmaz, bu gibi hizmetler vakıflar tarafından görülürdü. Vakıflardan insanlar doğrudan veya dolaylı olarak istifade ederlerdi. Ancak Osmanlı Devleti’nde vakıfların çoğu şehirlerdeydi ve daha çok şehirde oturan halk istifade ederdi<sup>60</sup>. Nazif Öztürk, XIX. yüzyıl vakıfları üzerinde yaptığı çalışmalarda vakıfların

---

54) Şener, Abdüllatif, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul, 1990, s. 108–109.

55) *1304 Tarihli Kosova Vilayeti Salnamesi*, s. 312.

56) BOA. TFR.I.KV., nr.,84/8390.

57) A. Şener, *age.*, s. 171.

58) BOA. TFR.I.KV., nr.,84/8390.

59) N. Öztürk, *Menşe’i ve Tarihî Gelişimi Açısından Vakıflar*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay. Ankara, 1983, s. 28.

60) İ. Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, TTK Yay. Ankara, 1995, s. 304

Türk iktisadi hayatında ortalama %15,77'lik bir paya sahip olduğunu belirtmektedir<sup>61</sup>. Bu önemli bir miktardır.

Tanzimat ile birlikte muaf, gayrimuaf, malikâne, mukataa, tımar ve vakıflara ait bütün varidatın devlet tarafından toplanması ve yine bunlara ait giderlerin devlet tarafından karşılanması ilkesi benimsenmişti. Buna göre vakıf köy ve tarlalarının idaresi üç şekilde belirlenmişti. Bunlardan biricisi aşâr geliri devlet tarafından idare edilip, buna karşılık vakfa maktu bir bedel verilenler olup, buna “Dahil-i Defter” demek idi. İkincisi mîrî aşârıyla beraber iltizâma verilip, masrafları düştükten sonra net hasılatı vakfa verilerlerdir ki, buna da “Hariç-i Defter” denmekteydi. Üçüncüsü ise devlet tarafından müdahale edilmeyenler olup, müstesna vakıflar için geçerliydi<sup>62</sup>. Evkâf Nezâreti'nin kuruluşundan sonra, vakıflara ait gelirlerden bir kısmı merkezde Evkâf Nezâreti'nde hizmet eden memurlara verilmek üzere nezârete gönderilirdi.

Böyle bir çalışmada vilayetteki bütün vakıf gelirlerini ortaya koymamız mümkün değildir. Yalnız fikir vermesi bakımından vilayetteki mevkufe ve mazbute vakıflarının 1905 senesine ait hazine gelirleri ele alınmıştır<sup>63</sup>. Gelirler üçer aylık hazırlanan defterlere kaydedilerek İstanbul'a gönderilmiştir. Gelirin çoğu Üsküp'teki Gazi İsak Bey, İsa Bey, Gazi Mustafa Paşa, Gazi Yahya Paşa, Kebir Mehmet Çelebi, Selçuk Bey Mehmet Paşa Evkafı Merhum Suzi Efendi Vakfı, Kumanova'da İbrahim Bey, Tatar Sinan, Palanka'da Bayram Paşa, Kaçanikli Mehmet Paşa vakıflarının musakkafat icareleri, ferağ ve intikalat harcı, mal-ı maktu, zemin kirası gibi gelirlerden oluşmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire başkanlığı kataloglarında 30399 numaralı Kosova Vilayeti Vakıf Defterinde sadece Üsküp ve Prizren Sancaklarına ait vakıf gelirleri verilmiştir. Biz diğer sancakların neden bulunmadığını hatta diğer sancakların vakıf gelirlerinin olup olmadığını bilmiyoruz. Ancak defterde Kosova Vilayeti vakıf gelirleri dediğine göre vilayetteki bütün sancakları kastediyor olması lazım. Aşağıdaki tablo vakıf hazine gelirleri hakkında bize yardımcı olacaktır.

---

61) Nazif Öztürk; *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müesseseleri, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 25.*

62) 20. Cemaziye'l-ahir 1294 Tarihli “Hazine-i Celileden Hasılatı Bedele Rabt Olunacak Kura ve Mezari`-i Mevkuf Aşârı Hakkında Talimât”, *Düstür, C. IV, s. 400-406.*

63) BOA, Ev. d, nr; 30399 Defterin tamamı.

## 1905 Senesi Üsküp Sancağı Vakıfları Hazine Gelirleri

Üsküp Sancağı		Mart-Mayıs	Haziran-Ağustos	Eylül-Teşrin-i Sani	Kanun-Evvel-Şubat	Bir senelik	Toplam Miktar
<b>1</b>	<b>Hazine Varidatları</b>						
	İcare-i vahide varidatı	115496	95773	97426	91907	400.602	
	Asar varidatı	4544	6185	7938	6666	25.333	
	Yüzde yarımından (%0,5)	17537	16301	22989	16301	73.128	14.625.600
	Maaş-ı mukarrereden ve Harç-ı muhasebeden	195198	195198	194986	196146	781.528	
	Mal-ı maktuından	113027	113027	114227	118033	458.314	
	Tevcihat beratı	300	1237	471	491	2.499	
	Varaka bahasından	45	80	90	105	320	
	Ferağ ve intikal harcından	0	15341	3835	4482	23.658	
	Zuhurat	50	823	4651	75	5.599	
	<b>Toplam</b>	<b>446197</b>	<b>443965</b>	<b>446613</b>	<b>434206</b>	<b>1.770.981</b>	
<b>2</b>	<b>Muvakkate-i mazbute evkaf varidatı</b>						
	İcare-i vahide varidatı	12936	10150	10397	32658	66.141	
	Aşar varidatı	40658	33161	32658	0	106.477	
	Zuhurat	4509	2952	0	3206	10.667	
	<b>Toplam</b>	<b>513657</b>	<b>490629</b>	<b>518677</b>	<b>506089</b>	<b>2.029.052</b>	
<b>3</b>	<b>Evkaf-ı mevkufe Varidatından</b>						
	İcare-i vahide varidatı	12490	17159	12242	4000	45.891	
	Aşar varidatı	1000	165	43		1.208	
	Zuhurat	24542	32977	31043	32173	120.735	
	<b>Toplamı</b>	<b>38032</b>	<b>41673</b>	<b>40207</b>	<b>40562</b>	<b>160.474</b>	
<b>Sancak Toplam</b>		<b>551690</b>	<b>532303</b>	<b>558885</b>	<b>542652</b>	<b>2.185.530</b>	
<b>Prizren</b>							
<b>1</b>	<b>İcare-i vahide varidatı</b>						
	İcare-i vahide varidatı	3604	3604	3604	8754	19.566	
	Aşardan				7350	7.350	
	Yüzde yarım varidatı	180	271	0	367	818	163.600
	Berat ve tevcih harcı varidatı	90	446	0	120	656	
	Varaka bahası varidatı	15	50	0	20	85	
	Zuhurat	3216	6361	3819	1539	14.935	
<b>2</b>	<b>Muvakkate-i mazbute evkaf varidatı</b>						
	Ferağ ve intikalat harcı varidatı			402	1655	2.057	
	<b>Toplam</b>	<b>9555</b>	<b>10733</b>	<b>7826</b>	<b>19807</b>	<b>47.921</b>	
	<b>Vilayetin Hazine Varidatı toplamı</b>	<b>523213</b>	<b>501362</b>	<b>526504</b>	<b>521897</b>	<b>2.072.976</b>	
	<b>Vilayetin Mevkufe ve Mazbute Evkafı Hazine varidatı ile birlikte toplamı</b>	<b>561245</b>	<b>543036</b>	<b>566711</b>	<b>562459</b>	<b>2.233.451</b>	

Kosova Vilayeti vakıflarından hazine için kesilen binde beşlik miktarın 73.946 kuruş tuttuğu görülmektedir. Bu durumda sadece bu kalemdaki toplam gelirin 14.789.200 kuruş olduğu anlaşılmaktadır. 1905 senesinde toplam mali gelirin 50.712183 kuruş olduğu dikkate alındığında tek başına sadece binde beşlik hazine keseneğine konu olan miktarın on beş milyon kuruşa yaklaşması Kosova vakıflarının gücünü ortaya koyması bakımından önemlidir.

Diğer taraftan Kosova vakıflarının gelir kalemlerinin yaklaşık %80'inin kira bedelleri olduğu görülmektedir. Bu durum ticaret ve sanayi faaliyetleri için gerekli mekanların çoğunun vakıf mülkü olduğunu göstermektedir. Bu durum da Kosova vakıflarının sosyal olduğu kadar bölgenin kalkınmasında da özellikle sanayi ve ticaret için gerekli olan mekansal sorunların aşılmasında da önemli rol oynadığını göstermektedir.

Yine vakıf gelirlerinin çok cüzi kısmının merkeze gittiği, asıl miktarın mahallinde harcandığı dikkate alındığında devletin bölgede topladığı verginin yine mahallinde harcandığını, bu bağlamda sömürgeci olarak adlandırılmayacağını açıkça göstermesi bakımından dikkate değerdir.

## **Sonuç**

Kosova Vilayetinin mali verilerinin sağlıklı olarak değerlendirilebilmesi için bu çalışmada öncelikle gerekli olan, sancağın mülki-idari yapısı ve nüfusu ele alınmıştır. Buna göre inceleme dönemimizde mülki idari yapıda bir istikrarın olmadığı görülmüştür. Sancağa bağlı yerleşim birimleri sürekli değişmiş; bu değişiklik bazen farklı sancaklara bağlanma şeklinde bazen de kazaların nahiyelere, nahiyelerin kazalara dönüşümü şeklinde kendisini göstermiştir. Dönemimiz içerisinde Kosova Vilayetinde nüfusunda bir artış vardır. Ancak bu artış doğal görünmemektedir.

Kosova Vilayetinde devlete ait en önemli gelir kaleminin, tarımsal faaliyetlerden sağlanan aşar gelirinin oluşturduğu tespit edilmiştir. İkinci büyük gelir kalemini her türlü emlak ve arazi ile temettüdan alınan “vergi” geliri oluşturmuştur. Birçok farklı gelirlerin toplandığı rüsumi varidatlar ise yeni düzenlemelerle yavaş yavaş önemini yitirmiştir.



Bedel-i askeri gelirinde 93 Harbi etkisiyle bir düşüş olsa da sonra eski düzenine kavuşmuştur. Şurası da muhakkak ki tarh edilen vergiyi toplayamayan bir devletin iç huzuru ve asayişini kurması, bölücülüğü engellemesi mümkün değildir. Temettu ve emlak ve akar gelirleri daha çok ticarete ait gelirlerdir. Nüfusuna oranla en çok Köprülü kazasından alınmaktadır.

Kosova Vilayeti vakıflarından hazine için kesilen binde beşlik miktarın 73.946 kuruş tuttuğu görülmektedir. Bu 14.789.200 kuruş gibi bir rakamı karşımıza çıkarmaktadır. 1905 senesinde toplam mali gelirin 50.712183 kuruş olduğu dikkate alındığında tek başına sadece hazine keseneğine konu olan miktarın on beş milyon kuruşa yaklaşması Kosova vakıflarının ekonomik gücünü ortaya koyması bakımından önemlidir.

Diğer taraftan Kosova vakıflarının gelir kalemlerinin yaklaşık %80'inin kira bedelleri olduğu görülmektedir. Bu durum ticaret ve sanayi faaliyetleri için gerekli mekanların çoğunun vakıf mülkü olduğunu göstermektedir. Bu durum da Kosova vakıflarının sosyal olduğu kadar bölgenin kalkınmasında da özellikle sanayi ve ticaret için gerekli olan mekansal sorunların aşılmasında da önemli rol oynadığını göstermektedir.

Yine vakıf gelirlerinin çok cüzi kısmının merkeze gittiği, asıl miktarın mahallinde harcandığı dikkate alındığında devletin bölgede topladığı verginin yine mahallinde harcadığını, bu bağlamda suistimalci olarak adlandırılmayacağını açıkça göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Yukarıdaki bütçelerden anlaşılacağı üzere eyaletin gelirlerinin en büyük kısmı memur maaşları ile askerlere harcanmaktadır. Bildiğimiz gibi Tanzimat'ın idare alanında getirdiği en büyük değişikliklerden biri de en büyüğünden en küçüğüne kadar bütün memurların maaşa bağlanmasıydı. Ancak, bu karar devlete yeni bir masraf kalemi daha oluşturmuş, hatta masraf bütçesinin de en önemli kalemi haline gelmiştir. Diğer taraftan en büyük harcama kalemlerinin zaptiye ve polis tahsisatı oluşu ve bu iki kalemin bölgede yapılan masrafın tek başına %50 gibi çok büyük oranlara ulaşması, bölgedeki asayiş sorununun ne kadar ciddi boyutlara ulaştığını göstermektedir.

Ek: 1

Kosova Eyaleti Mülki İdari Yapısı Ve Nüfusunu Gösterir Tablo

1877 <sup>64</sup>			1903 <sup>65</sup>			
Sancak	Kaza	Toplam	Sancak	Kaza	Nahiye	Toplam
Pristine	Pristine	19583	Pristine	Pristine		79375
	İpek	19533		“	Firzovik	0
	Vulçitrin	10639		Preşova		33144
	Gilan	25367		“	Boyanofoça	15867
	Preşova	0		Gilan		63041
				Vulçitrin		42797
			Mitroviçe		22181	
			Yenişar		34379	
<b>Toplam</b>		<b>75122</b>				<b>290784</b>
Üsküp	Üsküp	31515	Üsküp	Üsküp		57833
	Kumanova	19780		“	Görelər	8939
	İştıp	22740		“	Zilnikova	8002
	Palanka	15777		Köprülü Kazası		43872
	Radovişte	7683		“	Hapiçova	5568
	Koçana	10667		“	Bogomil	7893
	Kratova	4385		İştıp		45778
				“	Bereketli	0
				“	Laskoviçe	0
				Radovişte		20251
				Osmaniye		29121
				“	Çarova	0
				Koçana		31781
				“	Saz	831
		Kratova		23603		
		Palanka		26468		
		Kumanova		51952		
		“	Üçyol	0		
		Orhaniye		8471		
<b>Toplam</b>		<b>112547</b>				<b>401428</b>
Prizren	Prizren	39952	Pirizren	Prizren		47542
	Kalkandelen (Tetova)	36583		Kazaya dahil	Rahofça	0
	Yakova	15210		Kalkandelen		35611
	Luma	5844		Gostivar		15519
	Gusinya	3720		Kazaya dahil	Mavrova	0
				Luma		11740
			Kazaya dahil	Kaliş		
<b>Toplam</b>		<b>101409</b>				<b>110412</b>
Yenişar	Senice	7910	İpek	İpek		30176
	Yenişar	33914		Yakova		19972
	Prepole	6611		Trgovişte		7652
	Mitroviçe	4101		Berane		12145
	Novavaroş	5218		Gosine		11710
	Taşlıca (Prevla)	4957		<b>Toplam</b>		<b>81461</b>
	Tragovişte (Rojaya)	5472		Senice	Senice	

64) 1296 Tarihli Kosova Vilayeti Salnamesi, s. 121-123; Skender Rizay; XIXncü. Yüzyılın İkinci Yarısında Kosova Eyaletinin İktisadi Durumu, Orijantelni Institut u Sarajevu, Sarajevo 1980, s. 369-380.

65) BOA, TFR.I.KV, nr, 84/8377. Taşlıca ve Prepol'daki 36 ecnebi toplama ilave edilmiştir.



	Berana	730		Akova		17939
	Akova (Byelo Pole)	10183		Yeni varoş		9075
	Maykovca	4774		Kolaşin		3448
				<b>Toplam</b>		<b>51483</b>
			<b>Taşlıca</b>	Taşlıca		31605
				Prepol		20063
					Periboy	0
	<b>Toplam</b>	<b>83870</b>				<b>51668</b>
<b>Debre</b>	Debre-iBala	28500				
	Elbasan	46850				
	Debre-i Zir	26500				
	Mat	8170				
	<b>Toplam</b>	<b>110020</b>				
<b>Genel Toplam</b>		<b>483078</b>				<b>997219</b>

### **Kaynakça:**

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
- AMKTUM, nr, 464/88; Ev. d, nr, 30399; TFR. I. KV, nr121/12068; TFR.I.KV, nr, 84/8377; Y. PRK. HR, nr, 34/79; MAD, nr, 13280; MAD, nr, 13356, s. 39; TFR.I.KV 54/ 5392; TFR.I.KV., nr,84/8390; Y. A. HUS, nr, 190/67; Y.PRK.DH., nr, 11/46.
- 1296 Tarihli Kosova Vilayeti Salnamesi.
- 1304 Tarihli Kosova Vilayeti Salnamesi.
- “Vergi ve Bedelât-ı Askeriyenin Tekasıtına Dair Talimat”, *Düstûr*, Cild-i Sâni, s. 30–31.
- 1.R.1276 tarihli “ Taraf-ı Devlet-i Aliye’den Dersaadetçe ve Taşraca İhale ve İlzam Olunacak Kâffe-i Aşar ve Rüsûmatın Müzâyede ve İhale Olunacağı Ne Suretle Taahhüt ve Kefaletle Rabt Kılınacağını Mübeyyin Nizamnâmedir.”, *Düstûr*, Cild-i Sâni, s. 41–46.

- 10 Şevval 1278 Tarihli “Varidat-ı Rüsûmîye Hakkında Nizamnamedir.”, *Düstûr*, Cild-i Sâni, s. 39–40.
- 10 Şevval 1278 tarihli “Varidat-ı Rüsûmiye Hakkında Nizamnamedir.”, *Düstur*, Cild-i Sâni, s. 39–40.
- 10 Şevval 1278 Tarihli “Varidât-ı Rüsûmiye Hakkında Nizamnâmedir.”, *Düstûr*, Cild-i Sâni, s. 39–40.
- 15 Receb 1288 Tarihli “Eyalet ve Elviyede Kura ve Mahallâtın Muayyen Olan Virgülerinin Beyn’el-ahali Tevzi’ Hakkında İcrası Lâzım Gelen Muamelâta Dâir Nizamnâmedir”, *Düstûr*, Cild-i Sâni, s. 22–25.
- 16 Cemaziye’l-evvel 1293 tarihli “Bedelât-ı Askeriyenin Tevzi ve İstifasına Dair Buyruldu”, *Düstur*, Cild-i Rabii, s. 407–408. Sudî, *a.g.e.*, C. I, s. 137.
- 20. Cemaziye’l-ahir 1294 Tarihli “Hazine-i Celileden Hasılatı Bedele Rabt Olunacak Kura ve Mezari’-i Mevkuf Aşârı Hakkında Talimât”, *Düstûr*, C. IV, s. 400-406.
- Bayraktar, Hilmi; Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Urfa Sancağı, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yay. Elazığ, 2007, s. 223.
- Kaynar, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK Yay. Ankara, 1985. s. 262/63;
- Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül - Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, C. III - IV, (Sadeleştiren Neşet Çağatay), Ankara, 1987, C. III-IV., s. 288-290.
- Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914, Hazırlayan Tevfik Güran, DİE, Ankara, 1997.
- Öztürk, Nazif, Menşe’i ve Tarihî Gelişimi Açısından Vakıflar, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay. Ankara, 1983, s. 28.
- Öztürk, Nazif; Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müesseseleri, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 25.
- Rizay, Skender; “Kosova Vilayeti Teşkilatı”, C. II, VII. Türk Tarih Kongresi Ankara 25-29 Eylül 1970, C. II, Ankara 1973. s.665-670.

- Rizay, Skender; XIXncu. Yüzyılın İkinci Yarısında Kosova Eyaletinin İktisadi Durumu, Oriyantelni Institut u Sarajevu, Sarajevo 1980, s. 369-380.
- S. Süleyman Sudî, *Defter-i Muktesid*, C. I ve II, Dersaadet, 1306-1307, C. I, s. 126 vd.
- Şener, Abdüllatif, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul, 1990, s. 108–109.
- T. Güran, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi : Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)*, TTK Yay., Ankara, 1989, s. 13;
- Ünlü, Mucize; *Kosova Vilayeti'nin İdarî ve Sosyal Yapısı (1877-1912)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 2002, s.8-11.
- Yılmazçelik, İbrahim, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, TTK Yay. Ankara, 1995, s. 304
- Z. Pakalın, “Ağnam”, *OTTDS*, C. I, s. 25–26.

Hesap sistemi, her şeyi kapsamalı, tam olmalı, aktifin veya pasifin hiç bir parçası ilgili hesapların dışında kalmamalı.

İ.F. Sher XIX. yüzyıl

XIX. Yüzyılın ilk yarısı kolonlar sistemleri arayışları içinde geçmesine karşın, bu yüzyılın ikinci yarısında muhasebe kuramlarını geliştiren eserler yayınlanmış ve bu da muhasebenin bilimsel niteliğine kavuşmasını sağlamıştır.

Vlaeminck - 1956